

УДК 379.851:373.5.091

Поліщук В. В.

ТУРИСТСЬКО-КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ДІТЕЙ В НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті розглянуто теоретичні та методичні аспекти організації та проведення туристично-краєзнавчої роботи в школі. Застосування засобів туристсько-краєзнавчої діяльності в загальноосвітній школі створює найбільш оптимальні умови реалізації завдань фізичного, морального і розумового виховання дітей.

Все це обумовлює необхідність застосування засобів туристсько-краєзнавчої діяльності в навчальному закладі, що створює найбільш оптимальні умови для реалізації завдань фізичного і розумового виховання дітей.

Ключові слова: *учні, туризм, туристсько-краєзнавча робота.*

На сучасному етапі духовного відродження незалежної України невід'ємною складовою наукових досліджень та громадського руху є історичне краєзнавство, спрямоване на відродження духовності, історичної пам'яті, формування у громадян і, патріотизму, поваги до людини, відповідальності за збереження історико-культурних надбань.

Державні програми в Україні, концептуальні засади національного виховання передбачають у діяльності сучасної школи і позашкільних навчальних закладів освіти широке впровадження основ краєзнавства і туризму. Туристично-краєзнавча робота реалізує навчально-інформативну функцію (ознайомлення із специфічними особливостями історії та культури регіону), розвиваючу функцію (сприяння формуванню творчого діалектичного мислення, оволодінню знаннями шляхом безпосереднього чуттєво-раціонального пізнання конкретних об'єктів навколишнього середовища, розвиток спостережливості, уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати), виховну функцію (патріотичне, екологічне, трудове, фізичне виховання, виховання морально-вольових якостей) [2, с. 41].

Особливо велике значення краєзнавча підготовка має для туристів-школярів. Вона не тільки допомагає їм краще засвоїти шкільну програму, але й привчає їх до самостійності, а часто визначає майбутній вибір спеціальності. Тому до програми будь-якого туристського походу школярів включають краєзнавчі спостереження.

Краєзнавчий гурток – найдоступніша, найпросторіша сфера застосування знань і вміння під час туристського походу.

Останні дослідження з питань організації гурткової роботи були проведені І. А. Вербою, Я. Б. Галкним, А. П. Радищевим, І. Т. Прусом, М. П. Откаленком, позакласна робота в цілому розкрита Г. П. Асаковим, М. В. Андрєєвим, І. І. Баріною, екологічні дослідження розкриті

А. З. Сафіулінім. Проте за цей час відбулася двічі зміна змісту освіти. З'явилися нові програми і підручники, змінилися завдання, які ставляться до організації позакласної роботи, зокрема і гурткової роботи. Це вимагає їх нового методичного обґрунтування [3, с. 11].

Питання організації туристично-краєзнавчої роботи під час проведення походів вихідного дня були предметом дослідження В. В. Баденюк, Г. М. Гуменюк, Н. М. Огієнко; дослідники Т. С. Вайда, В. В. Матіяш, Т. М. Міщенко, В. В. Обозний, О. В. Тімець зосередили увагу на різних аспектах підготовки майбутнього вчителя до краєзнавчої роботи, на формуванні готовності до застосування краєзнавства у навчально-виховному процесі. Проте, мало досліджень були присвячені специфіці організації туристично-краєзнавчої роботи. Саме це і визначає актуальність даного дослідження. Практика свідчить, що найбільш оптимальними і ефективними є активні форми роботи (екскурсії, розвідкові маршрути, походи, тематичні екскурсії тощо). Такий підхід дає змогу одночасно здійснювати змістовний відпочинок, впливати на розвиток фізичних якостей та загартування організму. В цьому аспекті особливо актуальним постає питання розробки моделі туристично-краєзнавчої роботи з учнівською молоддю [4, с. 17].

Мета дослідження – аналіз та узагальнення даних науково-методичної літератури і передового практичного педагогічного досвіду з проблеми організації краєзнавчої роботи в школі.

Мета дослідження обумовила наступні завдання:

1. Дослідити стан проблеми в теорії і практиці фізичного виховання.
2. Вивчити взаємозв'язок основних компонентів фізичної підготовленості і розумових здібностей дітей.
3. Визначити вплив занять із пріоритетним використанням елементів краєзнавства і туризму на рівень соматичного здоров'я, фізичної підготовленості і розумових здібностей учнів.

Об'єкт дослідження: туристсько-краєзнавча діяльність учнів в школі.

Предмет дослідження: вплив засобів туристсько-краєзнавчої роботи на психофізичний розвиток дітей в загальноосвітній школі.

Туристсько-краєзнавча робота – комплексна форма навчально-виховної роботи з дітьми. Після спокійного, дозованого за часом прийому учнем порцій наукової інформації, яку він отримує у звичайний шкільний день, в день походу чи екскурсії на нього обрушується потік вражень, інформації. Він відчуває радість від збагачення своєї пам'яті тисячами нових фактів.

Не можна не рахуватися з тим, який великий вплив природи на моральне і фізичне виховання учнів. Тисячі учнів стають учасниками різних туристсько-краєзнавчих експедицій.

Проблеми туризму і краєзнавства мають комплексний міждисциплінарний характер, у розв'язанні яких важлива роль належить

географії, історії, біології, етнографії та іншим наукам. Їх методи досліджень і застосовує краєзнавство.

Разом з тим, зв'язки між складовими частинами національного краєзнавства проявляється чіткою стилізованою ланкою "територія-час-людина". Саме тому позакласна робота з природничих дисциплін має важливе значення в діяльності кожного колективу школи та є однією із складових ланок у системі поглиблення знань учнів. Вона розвиває їх активність, інтерес до польових досліджень, формує світогляд, виховує почуття відповідальності за доручену справу, сприяє активізації пізнавальної діяльності дітей, ознайомлює з доступними для них прийомами наукового дослідження.

Як зазначає В. В. Баденюк, "основні напрями туристсько-краєзнавчих пошуків школярів у цілому визначаються змістом навчальних програм. Головна увага при цьому зосереджується на розкритті найважливіших закономірностей у природному середовищі". Але краєзнавство розглядається не як тимчасовий компонент методики навчання, а як систематична, цілеспрямована навчальна та навчально-пошукова діяльність школярів і вчителя [1, с. 6].

Основою позакласної роботи учнів повинні бути краєзнавчі дослідження. При цьому робота вчителя з учнями, їх двобічне невимушене спілкування на уроках географії або біології природничого напрямку залежить від того, чи вдається педагогу реалізувати свої професійні інтереси не в останню чергу через особисте захоплення краєзнавчими дослідженнями, тоді як "не кожен навіть досвідчений учитель може добитися наукової віддачі. Для цього, крім певного досвіду, треба володіти такою людською рисою характеру, як здатність до творчого наукового пошуку" [2, с. 25].

Програма туристсько-краєзнавчого гуртка повинна передбачати проведення навчальних екскурсій, туристських прогулянок та подорожей, вивчення народних традицій, проведення пошукових експедицій відповідної тематики.

Краєзнавчий принцип дає можливість будувати роботу з дітьми відповідно до дидактичного правила: від відомого до невідомого. Навчання з використанням краєзнавчого матеріалу значно полегшує засвоєння учнями наукових понять і закономірностей, є могутнім джерелом знань і чудовим засобом виховання учнівської молоді.

Заняття в туристсько-краєзнавчому гуртку інтегрують в собі освітні, трудові і виховні функції. Цілеспрямована робота дає нові знання, формує екологічне мислення, розвиває правильні погляди на взаємодію суспільства і природи, сприяє зв'язку теоретичних знань з життям.

Туристсько-краєзнавчою роботою учням необхідно займатись систематично. Протягом навчального року в позакласний час працюють секції краєзнавчого гуртка чи товариства, проводяться одноденні екскурсії

в околиці населеного пункту, збір та опрацювання статистичних матеріалів тощо. Одночасно здійснюються стаціонарні спостереження над явищами природи (метеорологічні, гідрологічні, геоморфологічні, біогеографічні, фенологічні). Під час канікул доречно організувати тривалі екскурсії та походи за межі свого населеного пункту.

Пристаючи до розгортання туристсько-краєзнавчої діяльності в школі, вчителі повинні спланувати продуману програму досліджень і складати на певні відрізки часу детальні календарні плани виконання цієї програми.

Під час навчальних занять передбачається орієнтація на краєзнавчий принцип, під яким, слідом за Н. Ю. Рудницькою, розуміємо таку структуру змісту навчального матеріалу, яка дозволяє встановити взаємозв'язок між науково-теоретичними знаннями школярів та результатами дослідження регіону, в якому вони проживають. "По суті, – стверджує дослідниця, – реалізація краєзнавчого принципу на рівні школи дозволяє забезпечити регіональний підхід до визначання змісту, методів і форм навчально-виховного процесу". Однак особливу увагу привертає краєзнавча робота, яка проводиться переважно в позаурочний час [3, с. 34].

Організуючи краєзнавчу роботу, необхідно застосовувати також принцип своєрідної естафети "поколінь" юних краєзнавців, у процесі якої наступне "покоління" поповнює відомості про свій населений пункт, здобуті попередниками, і зберігає матеріальні результати їхніх досліджень. Це, звичайно стосується і учителів, які керують краєзнавчою роботою. Залучаючи учнів до туристсько-краєзнавчої роботи, потрібно щоб вони протягом певного часу виконували окремі нескладні завдання, аж поки не доведуть свого бажання постійно проводити краєзнавчі дослідження. В той же час не слід забувати про те, що єдиним критерієм залучення учнів до краєзнавчої роботи має бути інтерес до неї та нахил до виконання певних конкретних завдань.

Самодіяльність учасників туристсько-краєзнавчої роботи полягає в самостійному вирішенні учнями під керівництвом учителів усіх організаційних питань, у підготовці власними руками всього потрібного обладнання та власноручному оформленні матеріальних результатів досліджень, які можуть слугувати основою написання наукової роботи з природничих дисциплін.

Результати краєзнавчих досліджень можуть також використовуватись під час вивчення окремих тем або під час планових екскурсій в околицях населеного пункту. В підсумку матеріали краєзнавчих досліджень повинні бути оформлені у вигляді колекцій, макетів, схем, карт, графіків, текстових планів і постійно експонуватись у краєзнавчому кутку чи музеї. З туристсько-краєзнавчою діяльністю школи мусять бути обізнані не лише колектив учнів і вчителів школи, а й батьки учнів, місцеві організації. Популяризувати краєзнавчу роботу можна у формі епізодичних виставок і

доповідей, і не лише в школі, але й на рівні населеного пункту, району чи області.

Успіх краєзнавчого дослідження населеного пункту значною мірою залежить від програми його дослідження та організаційних форм краєзнавчої роботи (екскурсій та походів, подорожей та експедицій, роботою на географічних майданчиках та спостережних постах, у краєзнавчих кутках і музеях).

Найбільш доступною й масовою формою вивчення рідного краю є екскурсія, оскільки в ній переважають елементи живого споглядання. Усі відомі екскурсії можна поділити на три групи: навчальні, краєзнавчі, загальноосвітні. Для систематизації всіх видів екскурсій їх поділяють на такі типи: екскурсії в природу; екскурсії в сферу господарської діяльності населення; екскурсії в сферу культурної діяльності народу.

До екскурсій у природу входять наступні: екскурсії в живу природу (вивчення внутрішніх вод, рельєфу, корисних копалин, ґрунтів); вивчення живої природи (рослинного покриву і тваринного світу), загальноприродничі екскурсії (екологічні, ландшафтознавчі, по вивченню взаємозв'язків між природою і людським суспільством).

Екскурсії в природу проводять не лише для ознайомлення з об'єктами чи явищами і процесами, що в ній відбуваються, а й з метою виявлення взаємозв'язків між окремими компонентами природи з одного боку, між природою і господарською та культурною діяльністю населення – з іншого.

Позапрограмна екскурсія відрізняється від навчальної тим, що її проводять з метою поглибленого вивчення виробництва причому як виробництва в цілому, так і окремих його частин або аспектів діяльності. Оскільки кожне виробництво має свою специфіку, то не можна виробити якийсь єдиний план підготовки до екскурсії, розробити методику її проведення. Проте деякі питання є спільними для всіх економіко-географічних екскурсій.

Під час таких екскурсій учні безпосередньо ознайомлюються з багатьма професіями.

Перед тим як підбити підсумки екскурсії на виробництво, керівник пропонує обробити зібрані матеріали та скласти детальний звіт про екскурсію.

До третього типу належать екскурсії у сферу культурної діяльності: у навчальні заклади; науково-дослідні інститути, до об'єктів культури.

Краєзнавчі (позапрогравні) екскурсії, на перший погляд, мало чим відрізняються від навчальних. Та це не так. Навчальні екскурсії в основному сприяють успішному засвоєнню учнями програмного матеріалу з того чи іншого предмета.

Під час краєзнавчих екскурсій учні роблять перші кроки на шляху поглибленого і всебічного вивчення рідного краю – його природи і господарства, історичного минулого і сучасності.

Вивчити та глибоко дослідити рідний край лише під час екскурсій неможливо. Тому для ознайомлення з об'єктами, розміщеними за межами населеного пункту, влаштовують так звані екскурсійні поїздки.

Далекі екскурсії та туристські походи і подорожі мусять поєднуватись з роботою по вивченню свого населеного пункту, оскільки організація комплексного систематичного дослідження його території – справа далеко складніша, а тому вимагає більшої наполегливості, організованості та спеціальної підготовки учителя й учнів. Проте у далеких краєзнавчих екскурсіях з'являється чудова перспектива для огляду тих об'єктів на основі яких складатиметься повніше й глибше уявлення про рідний край та про Україну в цілому.

Висновки. Отже туристсько-краєзнавча діяльність – це системно організоване життя дітей, у якому однаково представлені всі сфери життєдіяльності дитини. Вміння орієнтуватися в краєзнавчо-туристській діяльності дає можливість дітям впевнено пересуватися незнайомою місцевістю, знаходити зручні шляхи, проводити дослідницьку роботу. Формування в дітей елементарних географічних понять про розташування земних об'єктів, володіння способами орієнтування в просторі, що в перспективі змінює підхід у дітей до аналізу навколишніх об'єктів та явищ, сприяє всебічному розвитку дитини як особистості.

Привабливість дитячого туризму полягає не тільки в тому, що це комплексний засіб фізичного розвитку і вдосконалення людини, але і у його багатофункціональному значенні.

Використана література:

1. *Баденюк В. В.* Організація краєзнавчої роботи учнів у процесі вивчення фізичної географії основної школи (V-IX класи) : автореф. дис. ... канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання географії / Валентина Володимирівна Баденюк ; Ін-тут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 24 с.
2. *Грицишина Т. І.* Маленькі туристи. Краєзнавство і туризм у дошкільному закладі / Т. І. Грицишина. – К. : Ред.загальнопед.газ., 2004. – 128 с.
3. *Крачило М. П.* Краєзнавство і туризм : підручник [Електронний ресурс] / М. П. Крачило. – Режим доступу до дж. : http://buklib.net/index.php?option=com_jbook&catid=210
4. *Поліщук В. В.* Розвиток рухових і розумових здібностей дітей 5 і 6 років життя в процесі фізичного виховання засобами дошкільного туризму : дис. ... канд. наук з фіз. Вих. І спорту / В. В. Поліщук. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 266 с.
5. *Рудницька Н. Ю.* Використання вчителями краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі: історико-педагогічний аспект [Електронний ресурс] / Н. Ю. Рудницька.

References:

1. *Badeniuk V. V.* Orhanizatsiia kraieznavechoi roboty uchniv u protsesi vyvchennia fizychnoi heohrafiyi osnovnoi shkoly (V-IX klasy) : avtoref. Dys. ... kand. Ped. nauk za spetsialnistiu 13.00.02 – teoriia ta metodyka navchannia heohrafiyi / Valentyna Volodymyrivna Badeniuk ; In-tut pedahohiky APN Ukrainy. – K., 1999. – 24 s.
2. *Hryshchyshyna T. I.* Malenki turysty. Kraieznavestvo i turyzm u doshkilnomu zakladi / T. I. Hryshchyshyna. – K. : Red.zahalnoped.haz., 2004. – 128 s.
3. *Krachylo M. P.* Kraieznavestvo i turyzm : pidruchnyk [Elektronnyi resurs] / M. P. Krachylo. – Rezhym dostupu do dzh. : http://buklib.net/index.php?option=com_jbook&catid=210

4. Polishchuk V. V. Rozvytok rukhovykh i rozumovykh zdibnostei ditei 5 i 6 rokiv zhyttia v protsesi fizychnoho vykhovannia zasobamy doshkilnoho turyzmu : dys. ... kand. Nauk z fiz. Vykh. I sportu / V. V. Polishchuk. – Pereiaslav-Khmelnytskyi, 2008. – 266 s.
5. Rudnytska N. Yu. Vykorystannia vchyteliamy kraieznavchoho materialu v navchalno-vykhovnomu protsesi: istoryko-pedahohichnyi aspekt [Elektronnyi resurs] / N. Yu. Rudnytska.

Полищук В. В. Туристско-краеведческа деятельность детей в учебных заведениях образования.

В статье рассмотрены теоретические и методические аспекты организации и проведения туристско-краеведческой работы в школе. Применение средств туристско-краеведческой деятельности в общеобразовательной школе создает наиболее оптимальные условия реализации задач физического, нравственного и умственного воспитания детей.

Все это обуславливает необходимость применения средств туристско-краеведческой деятельности в учебном заведении, что создает наиболее оптимальные условия для реализации задач физического и умственного воспитания детей.

Ключевые слова: учащиеся, туризм, туристско-краеведческая работа.

POLISCHUK V. V. Turistko-regional activity of children is in educational establishments of education.

The article considers the theoretical and methodological aspects of organization and conducting of tourist and local lore work in the school. The application of the tourist activity in the secondary school creates the optimal conditions for realization of the tasks of physical, moral and mental education of children.

All this requires a means of tourist activity in the educational institution that creates the optimal conditions for realization of the tasks of physical and mental education of children.

Keywords: students, tourism, tourist and local history work.

УДК 378.4(477)

Порошина В. Д., Мартіросян О. І.

**ОСВІТНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
В УМОВАХ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ:
СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ УНІВЕРСИТЕТИ
В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРОСТОРІ**

На основі наукових архівних, історичних джерел автори доводять, що в умовах сьогодення вплив і значення розвитку університетської освіти мають освітню трансформаційну місію. Роль університетів, їх історична місія сягає в давнину. Але на сучасному етапі глобалізаційного розвитку, прагнення людини до набуття знань, підкреслюється суспільно-культурна і накова значущість університетської освіти.

Ключові слова: університетська освіта, трансформація українського суспільства, європейський простір, наукові дослідження, педагогічна вища освіта.